

Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БІЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Мирон КАПРАЛЬ • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 47

Книга II

МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА

Серія

ДОПОМІЖНІ МАТЕРІАЛИ:
ДОВІДНИКИ, ПОКАЖЧИКИ, АРХІВИ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2016

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення
України за програмою “Українська книга” 2016 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Віталій ТЕЛЬВАК

Переклад статей: з російської — Іван СВАРНИК, з польської — Віра РОМАНИШИН,
з німецької — Олег РАДЧЕНКО, з чеської — Оксана БЛАШКІВ,
з англійської та французької — Вікторія ЛУЧКЕВИЧ

Переклад висловів іношомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України, 2016
© Тельвак В.В., передмова, коментарі, 2016
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2016

АКАД. М.С.ГРУШЕВСЬКИЙ (1866–1934)

Немає вже більше поміж живими Михайла Сергійевича Грушевського. Був він найвидатнішим ученим-істориком не лише поміж українськими ученими, а й слов'янськими й усіма істориками Східної Європи. Його десять могутніх томів “Історії України-Руси”, доведеної до смерти гетьмана Богдана Хмельницького, творять і довго творитимуть міцну підвалину й наукове обґрунтування нашого національно-державного визволення. А до того ще “Історія української літератури” у 5-ти томах, безліч монографій, джерел, розвідок і статей, присвячених також відродженню України. Чинний будитель українського народу ще задовго до світової війни й революції, він дав правильний напрям україн. політичній думці. Його значіння в розвоєві української політики з кінця минулого століття надзвичайне. Він був найбільш улюбленою постаттю для української молодшої генерації у нинішньому столітті і недосяжним зразком діяльності на користь рідного народу.

Українська революція поставила його на чоло української держави. Яко Голова Центральної Ради був він першим Президентом Української Народної Республіки*. Його діяльність, яко провідника української нації під час революції 1917–1918 рр., ще жде своєї безпристрасної оцінки, як і вся революція; однак і тепер можливо сказати, що ніхто інший не знав так українського народу, як М.С.Грушевський; і то не лише висловлені народом бажання, а й сховані у глибині народної душі стремління. Його велетенською заслугою перед українською нацією в добі революції було скермування стихійного у початкових стадіях народного руху у річище рідної державності, яка з того часу стає основою і формою для вирішення соціальних і національних первістків, так міцно і нероздільно зв'язаних в українському народові. Силі духа М.С.Грушевського завдячуємо, що український визвольний рух не розплився у морі всеросійської революції.

Поневолена московським червоним імперіалізмом Україна не перестає з того часу боротися за своє національне й соціальне визволення, а М.С.Грушевський поділяє долю страждання українського народу: його енергійній праці на полі науковому радянський уряд кладе кінець закриттям Історичного відділу Української академії наук, самого його засилають спочатку у Ленінград, а потім у Москву, де осліпший і немічний академік кількох академій, без елементарних засобів, скінчив своє многоплідне життя у строгому домашньому ув'язненні*.

Ф.С.

Акад. М.С. Грушевський (1866–1934)

Уперше опубліковано в: Український тиждень. — Прага, 1934. — Р. II. — Ч. 49 (104). — С. 1. Підпис: Ф.С.

Подається за першодруком.

с. 41 ...був він першим Президентом Української Народної Республіки — Конституція УНР, прийнята в останній день існування Центральної Ради, посади президента не передбачала.

...у Москву, де осліпий і німецький академік кількох академій, без елементарних засобів, скінчив своє багатодітне життя у строгому домашньому ув'язненні — місце смерті вказано помилково — М.Грушевський помер у Кисловодську.

Смерть Грушевського

Уперше опубліковано в: Наш клич. — Буенос-Айрес, 1934. — № 29. — С. 3.

Подається за першодруком.

Е.Онацький. Пам'яті Великого Українця

Уперше опубліковано в: Українське слово. — Париж, 1934. — Ч. 86. — С. 3; Ч. 87. — С. 3.

Подається за першодруком.

Онацький Євген Деметійович (1894–1979) — журналіст, публіцист, мовознавець, історик культури, організатор наукової праці в Південній Америці. Закінчив Кам'янець-Подільську гімназію. Навчався в Київському університеті (1912–1917). В Українській Центральній Раді репрезентував Чернігівську губернію. Секретар УЦР (у січні—березні 1918 р.). Керівник прес-бюро, голова дипломатичної місії Української Народної Республіки в Італії (1919–1921). Член Української партії соціалістів-революціонерів. На еміграції — з 1921 р. Професор Вищого східного інституту в Неаполі (1936–1940), лектор Римського університету (1940–1943). В 1943 р. заарештований та ув'язнений німецькими нацистами. З 1947 р. — в Аргентині. Голова спілки українських науковців, літераторів і митців в Аргентині. У 1960–1970-ті рр. редагував видання «Наш клич», «Дзвін», «Відродження». Автор-фундатор «Української малої енциклопедії» (у 16-ти кн., 4-х т. Буенос-Айрес, 1957–1967). Дійсний член Української вільної академії наук, Наукового товариства імені Шевченка та Українського історичного товариства. Основні праці: «Походження Полетик» (1917), «Справа за с. Аксютинці» (1918), «Ще про автора “Истории Руссов”» (1918), «Сторінка з історії Генерального суду та прокуратури в Україні в другій половині XVIII в.» (1918), «До питання про монети в Україні в XVI ст.» (1918), «Russia e Ucraina» (1929), «L'Equilibrio Europeo ed il problema Ucraino» (1930), «La terminologia etnica dell'Europa Orientale: Rus'-Ucraina. Napoli» (1936), «L'Ucraina et limiti dell'Europa» (1936), «Studi di storia e di cultura Ucraina» (1939), «Основи суспільного ладу» (1941), «Іду до Аргентини» (1971), «Під омофором барона М.Василька» (1978).

с. 43 ...вагон, що він їхав із Москви до Києва в подорожжі загорівся від перегрітої осі... — насправді вагон загорівся через необережне поводження з вогнем одного з пасажирів вагону.

ЗМІСТ

с. текстів с. ком.

<i>В.Тельвак</i> . МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА: ВІД ЗБЕНТЕЖЕННЯ ДО ОСМИСЛЕННЯ	V	
Михайло Грушевський	1	323
<i>Дмитро Левицький</i> . Померла людина — не померла ідея!	4	324
<i>Галактіон Чіпка [Р.Купчинський]</i> . Грушевський	7	324
<i>П.Ісаїв</i> . Михайло Грушевський (1866—1934)	8	325
<i>М.С[трутинський]</i> . Михайло Грушевський	12	326
Замучили... Михайло Грушевський 29.IX 1866—25.XI 1934	14	327
Смерть Михайла Грушевського на засланні	17	327
<i>О.Слободич [Є.Яворівський]</i> . Михайло Грушевський	19	327
<i>А.Гукливий</i> . Михайло Грушевський помер	23	328
<i>І.Л-кий [І.Лоський]</i> . Михайло Грушевський як історик	24	328
Помер М. Грушевський	27	328
Михайло Грушевський	28	328
Помер проф. Михайло Грушевський	30	329
Помер Михайло Грушевський	31	329
Проф. Михайло Грушевський	32	329
Замовкло серце... ..	33	329
Василь Сімович. Велика індивідуальність	35	329
Михайло Грушевський (1866—1934)	38	330
Михайло Грушевський	39	330
Смерть проф. Грушевського	40	330
<i>Ф.С. Акад. М.С.Грушевський (1866—1934)</i>	41	331
Смерть Грушевського	42	331
<i>Е.Онацький</i> . Пам'яті великого українця	43	331
<i>Олександр Шульгин</i> . Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України	52	332
<i>М.С.Грушевський</i>	55	332
Промова наркома освіти УСРС акад. В.П.Затонського на похоронах акад. М.С.Грушевського	57	333
<i>Аділь Бек Кулатті</i> . Михайло Грушевський — історик Українського народу	59	334
Іще одна жертва	61	334
<i>Д.Дорошко</i> . Михайло Грушевський	62	334
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як історик (на Його смерть)	66	336
<i>О. Лотоцький</i> . Михайло Грушевський	74	337
<i>І.С.</i> Світлої пам'яті Михайла Грушевського (1866—1934)	78	339
Проф. Михайло Грушевський	79	339
<i>а.</i> Михайло Грушевський	80	339
Життя та незавершена праця Михайла Грушевського	82	339
Помер Михайло Грушевський	83	340
<i>З.Н. [З.Гаєк]</i> . * * *	85	340
<i>Я.Славик</i> * * *	86	340
<i>Т.Е.М[одельський]</i> . Світлої пам'яті Михайла Грушевського (1866—1934)	87	341
<i>Адам Узембло</i> . Світлої пам'яті Михайла Грушевського	89	341
Смерть Михайла Грушевського	90	342
<i>М.Г.</i> Михайло Грушевський	92	342

<i>Ч.Нікольський</i> . Більшовики і Грушевський (Лист із Польщі)	93	342
Михайло Грушевський (Біографічний нарис)	95	342
<i>Є.Ю.П[еленський]</i> . Михайло Грушевський як дослідник літератури	100	343
<i>Федір Дудко</i> . Пам'яті великої людини (Мої спомини про Мих. Грушевського)	102	343
<i>С. М.Грушевський</i>	107	344
Михайло Грушевський. Його життя і мученича смерть	109	344
<i>Стефан Росоха</i> . М.Грушевський і сучасна укр. молодь	116	344
<i>Іван Крип'якевич</i> . Михайло Грушевський	118	345
<i>Микола Андрусяк</i> . Михайло Грушевський. Перший Президент Української Держави, історик – політик – культурний діяч	122	346
<i>І.Мірчук</i> . Пам'яті Михайла Грушевського. Вступне слово на Академії в Українськiм Науковiм Інститутi, дня 7.XII. 1934	127	347
<i>З.Кузеля</i> . Михайло Грушевський та його діяльність на західноукраїнських землях... ..	130	347
<i>Вол. Дорошенко</i> . Михайло Грушевський	136	349
Михайло Сергієвич Грушевський	141	349
<i>Є.Ю.П. [Є.Пеленський]</i> . Михайло Грушевський як белетрист	144	350
<i>Леонід Білецький</i> . М.Грушевський як історик української літератури	146	350
<i>О.І.Бочковський</i> . М.Грушевський – як соціолог	152	350
<i>Ілля Витанович</i> . Михайло Грушевський. Історик, соціолог, суспільний діяч	161	351
<i>Степан Сірополко</i> . Михайло Грушевський як історик освіти в Україні та освітній діяч	169	352
<i>Д.Скитський [Д.Козій]</i> . До методології історії літератури Мих. Грушевського	175	352
<i>Адріян Копистянський</i> . Схема руської історії в теоретичному і практичному розумінні проф. Михайла Грушевського	181	353
<i>Борис Крупницький</i> . Археографічна діяльність М.Грушевського	190	353
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як учений	202	354
<i>Мирон Кордуба</i> . Михайло Грушевський як дослідник й організатор наукової роботи	217	355
<i>Дмитро Дорошенко</i> . М.Грушевський, 1866–1934	224	355
<i>Василь Біднов</i> . Михайло Грушевський (1866–1934)	227	355
<i>Ілля Борщак</i> . Михайло Грушевський (1866–1934)	236	357
<i>Борис Крупницький</i> . М.Грушевський як науковець	251	358
<i>Антон Пальме</i> . М.Грушевський як особистість	261	358
<i>Яр. Бідло</i> . Михайло Грушевський	267	359
<i>Отто Геч</i> . Михайло Грушевський	270	359
<i>І.Косенко</i> . М.Грушевський. Великий історик України та перший президент Української Народної Республіки (1866–1934)	273	360
Михайло Грушевський, піонер української історичної праці	277	361
<i>Ганс Кох</i> . Світлій пам'яті Михайла Грушевського (29 вересня 1866 р. – 25 листопада 1934 р.)	279	361
<i>Андре Мазон</i> . Некролог	286	362
<i>О.Шульгин</i> . Михайло Грушевський (1866–1934)	288	362
<i>М.Мухин</i> . Проф. М.Грушевський (1866–1934)... ..	293	363
КОМЕНТАРІ	323	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	364	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 47. Книга II

МЕМОРІАЛЬНА ГРУШЕВСЬКІАНА

Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”

Редактори *Е.Главацька, Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *І.Сімонова*
Коректор *В.Гоменюк*

Формат 70×100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Ум. друк. арк. 34,34.
Обл.-вид. арк. 27,0. Тираж 5 000 пр. Зам. 58-16

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»,
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 47. Кн. II : Меморіальна грушевськіана /упор. В. Тельвак. — 2016. — 424 с. — (Серія “Допоміжні матеріали: довідники, покажчики, архіви”).

ISBN 978-966-603-223-5;

ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)

Том містить різнопланові меморіальні публікації авторства визначних українських, польських, російських, німецьких, чеських та французьких інтелектуалів, котрими сучасники вченого відгукнулися на трагічну смерть М. Грушевського. Публікації дають змогу реконструювати образ вченого у середовищі його сучасників. Завдяки своїй жанровій специфіці опубліковані тексти є важливим джерелом пізнання українознавчих дискусій першої третини ХХ ст.

Для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)

ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-914-031-9 (Т. 47. Кн. II)